

Kilka uwag o nowych zadaniach polskiej romanistyki powojennej

A few remarks on Roman law scholars' new tasks after the World War II
Некоторые замечания о новых задачах послевоенной польской романистики

BOŻENA CZECH-JEZIERSKA

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: bozena.czech-jezierska@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-0735-8166>

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest analiza rozwoju nauki prawa rzymskiego w powojennej Polsce, gdy romanisci musieli odnaleźć się w nowej rzeczywistości politycznej i ustrojowej. Inspiracją autora stała się m.in. publikacja Marii Zabłockiej, *Romanistyka polska po II wojnie światowej*, Warszawa 2002, w której pojawiły się próby wskazania pewnych etapów w okresie nią objętym, warte doprecyzowania. Zostały one wyeksponowane w artykule poprzez nakreślenie nowych zadań, przed jakimi romanisci zostali postawieni bezpośrednio po wojnie. Wynikały one z pilnych potrzeb, np. w zakresie zapewnienia pomocy dydaktycznych w zakresie prawa rzymskiego, jak również ze zmian ustrojowych i ideologicznych mających wpływ również na naukę. W czasie dominacji nauki sowieckiej w tzw. państwach socjalistycznych ideologia marksistowska i marksistowscy historycy odrzucali prawo rzymskie jako normy prawne formacji niewolniczej, opartej na własności prywatnej. Poglądy na ten temat przenikały również do romanistycznych badań naukowych, prawo rzymskie należało badać w odpowiedni sposób, oparty na metodzie materializmu historycznego. Władze w Polsce Ludowej próbowały wówczas również zlikwidować prawo rzymskie w kształceniu uniwersyteckim jako nieodpowiadające nowej ideologii. Pomimo trudności, przez które kadry romanistyczne musiały przebrnąć w okresie Polski Ludowej, i dzięki staraniom włożonym w realizację postawionych przed nimi zadań prawo rzymskie utrzymało swą pozycję odrębnego przedmiotu dydaktycznego i jest nadal wykładane w uniwersyteckich ośrodkach edukacji prawniczej w Polsce.

Słowa kluczowe: nauka prawa rzymskiego; historia prawa; nauki prawne po II wojnie światowej

Summary: The article presents some parts of the history of Roman law studies in Poland after World War II – a time when Polish scholars were faced with a new political reality. The author's inspiration is Maria Zabłocka's work, *Romanistyka polska po II wojnie światowej* (Warszawa 2002), in which some periods during this time span were mentioned. These periods have been highlighted by Roman law scholars' tasks pointed out in the article. The tasks resulted from urgent challenges, concerning the creation of handbooks and scripts of Roman law, and caused by political and ideological changes, which also affected science. During the Soviet science domination period, the ideology of the socialist regime played a great role in politics. Marxist historians and ideology rejected Roman law as the law of the slavery-based system, in which private property dominated. Their views on this subject also permeated the research on Roman law, which was to be studied in an appropriate way, based on the method of historical materialism. Roman law scholars also tried to apply the Marxist method in their research. The state socialist authorities in People's Poland were against the study of Roman law and tried to eliminate it from the university curriculum, as it was deemed unsuitable for the new ideologies. Despite these difficulties and pressures, thanks to the efforts of Roman law scholars made to carry out these tasks, Roman law maintained its position as a university subject and is still taught in centres of legal education in Poland.

Key words: Roman Law studies, legal history, jurisprudence in Poland after World War II

Резюме: Предметом статьи является анализ развития романистики в послевоенной Польше, когда ученым-романистам пришлось найти себя в новой политической и системной реальности. Автор был

wдохновлен, в частности, публикацией Марии Заблоцкой Польская романистика после Второй мировой войны (Варшава 2002), в которой сделана попытка обозначить некоторые этапы охватываемого ею периода, которые стоит уточнить. Они освещены в статье путем изложения новых задач, которые стояли перед учеными-романистами сразу после войны. Они были вызваны как насущными потребностями, например, в обеспечении учебными пособиями в области римского права, так и политическими и идеологическими изменениями, затронувшими и науку. Во время господства советской науки в так называемых социалистических государствах, марксистская идеология и марксистские историки отвергли римское право как правовые нормы рабовладельческой формации, основанной на частной собственности. Взгляды на этот предмет проникли и в римские научные исследования, римское право необходимо было изучать надлежащим образом, основываясь на методе исторического материализма. В то время власти Народной Польши также пытались отменить римское право в университетском образовании как не соответствующее новой идеологии. Несмотря на трудности, через которые пришлось пройти ученым, занимавшимся римским правом в период существования Польской Народной Республики, и благодаря усилиям, приложенным для выполнения поставленных перед ними задач, римское право сохранило свои позиции в качестве отдельного предмета и до сих пор преподается в университетских центрах юридического образования в Польше.

Ключевые слова: изучение римского права, история права, юридические науки после Второй мировой войны

Wstęp

Termin „polska romanistyka powojenna” nietrudno odnaleźć w internecie. Wpisując to hasło w wyszukiwarce, osoby zainteresowane informacją w zakresie przedmiotowych publikacji mogą szybko odszukać niezwykle pożyteczną i nieocenioną stronę www¹. Od lat są tam gromadzone dane publikacyjne, dzięki czemu w jednym miejscu można znaleźć ułożoną alfabetycznie listę autorów i ich dorobku w zakresie prawa rzymskiego oraz antyku wraz z pomocną wyszukiwarką². Ich zbiorczym podsumowaniem było ułożone tematycznie opracowanie Marii Zabłockiej *Romanistyka polska po II wojnie światowej*³, obejmujące okres od 1945 do 2000 r.⁴ i sta-

1 *Bibliografia powojennej romanistyki polskiej*, <http://bibliografie.wpia.uw.edu.pl/bprp/>. Strona ta swoje istnienie zawdzięcza prof. dr hab. Marii Zabłockiej, wieloletniej Kierownik Katedry Prawa Rzymskiego i Antycznego Uniwersytetu Warszawskiego i z tą uczelnią nadal związanej.

2 M. Zabłocka działalność w zakresie zbierania informacji bibliograficznych we wskazanym zakresie prowadzi przynajmniej od 1970 r. H. Kupiszewski, w swym artykule o charakterze przeglądowym i bibliograficznym *Prawo rzymskie w 25-leciu PRL ze szczególnym uwzględnieniem lat ostatnich*, Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN 1970, z. 3/4 (58/59), s. 51–68, zaznaczył, że przy dokonywaniu zestawienia bibliografii pomagała mu pani mgr M. Zabłocka i za tę pomoc złożył jej w nim serdeczne podziękowanie (s. 51).

3 Warszawa 2002, wyd. Liber (dalej: *Romanistyka I*).

4 M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 8–9 uzasadnia przyjęte ramy czasowe wyraźnym narastaniem dorobku naukowego romanistów, zwłaszcza w 2001 r., wskutek czego uznała, że zamknięcie opracowania na 2000 r. i pominięcie osiągnięć z 2001 r. dałoby niepełny obraz powojennego dorobku. W późniejszej kontynuacji opracowania (*Romanistyka polska w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku*, Warszawa

nowiące zbiór bibliograficzny nieodzowny na półce każdego badacza romanistyki prawniczej, czy ogólniej – historyka prawa⁵.

Układ wspomnianego opracowania M. Zabłockiej został podyktowany niewątpliwie kwestiami praktycznymi – jest on zrozumiałych względów czytelniejszy i bardziej przydatny dla czytelnika aniżeli jego periodyzacja czasowa⁶. Ta jednak pojawia się w komentarzach jego autorki, która zauważa pewne etapy w okresie obejmującym zakres tematyczny opracowania. Używa m.in. określeń: „pierwsze lata powojenne”, „lata sześćdziesiąte”, „od początku lat dziewięćdziesiątych”, „do lat osiemdziesiątych” (w odróżnieniu od poprzedzającego je 40-lecia), „do początku lat osiemdziesiątych”⁷. Zastosowane przez autorkę określenia tych etapów w rozwoju romanistyki polskiej mają na celu zaznaczenie badawczych tendencji rozwojowych w poszczególnych działach, wskazanych w opracowaniu, wystarczających, jak się wydaje, dla jego potrzeb. Autorka objęła swoim opracowaniem jednakże okres 55 lat, bo aż do 2001 r., a więc daleko wykraczający poza przyjmowany ogólnie w tytule czas „po II wojnie światowej”, ze zmianą ustroju w 1989 r. włącznie. Warto zaznaczyć, że zdecydowana większość z tych powojennych lat (okres 1945–1989)

2013) objęte zostały lata 2001–2010. Warto dodać, że z inspiracji tym przykładem powstało w formie artykułu opracowanie obejmujące okres przed 1945 r. Zob. K. Szczygielski, *Romanistyka polska w latach 1918–1945 (Przegląd bibliografii)*, Zeszyty Prawnicze 2010, t. 10 nr 2, s. 355–411. Warto dodać, że ostatnio ukazało się cenne opracowanie bibliograficzne tego samego autora, obejmujące okres wcześniejszy, a dotyczące ogólnie praw antycznych: K. Szczygielski, *Prawa antyczne w piśmiennictwie polskim w latach 1900–1945*, Białystok 2020.

- 5 Przegląd układu treści tej publikacji był już przedmiotem rozważań m.in. z zakresu terminologii oraz periodyzacji objętego nią okresu. Zob. M. Kuryłowicz, *Dorobek oraz plany badawcze polskiej romanistyki. W związku z pracą Marii Zabłockiej, „Romanistyka polska po II wojnie światowej, 2002”*, Czasopismo Prawno-Historyczne 2003, t. 55, nr 1, s. 441–457; B. Czech-Jezierska, *Roman law in People's Poland. Stages of transformation*, w: *The Journal of Juristic Papyrology. Supplement XXIX. 'Mater familias'. Scritti romanistici per Maria Zabłocka*, red. Z. Benincasa, J. Urbanik, Varsavia 2016, s. 119–134, z recenzją J. Kulawiak-Cyrankowskiej, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 2017, t. 102, s. 163–170.
- 6 W pionierskim w tym zakresie, a cytowanym wyżej (przyp. 2) opracowaniu H. Kupiszewskiego, dorobek romanistyki prawniczej został podzielony według następującego układu: *Prawo hellenistyczne, Rzymskie prawo prywatne, Najdawniejsze prawo rzymskie, Nauka o „status”, Prawo rodzinne, Zobowiązania, Prawo rzeczowe, Prawo spadkowe, Prywatny proces rzymski, Prawo karne, Prawo ustrojowe Grecji i Rzymu, Historia doktryn politycznych, Recepja prawa rzymskiego, Ocena ogólna, Miejsce romanistyki polskiej w świecie*. M. Zabłocka przy komponowaniu swego opracowania *Romanistyka I* skorzystała jednak z innego układu, zaproponowanego przez J. Sondla i M. Zabłocką w zestawieniach opublikowanych później: J. Sondel, *Polnische Romanistik in der vergangen fünfundsieftzig Jahren. Abriß einer Bibliographie*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 1980, nr 543, *Prace Prawnicze* nr 86, s. 133–168 oraz M. Zabłocka, *Romanistyka polska od 1980*, *Prawo Kanoniczne* 1994, t. 37, nr 1–2, s. 189–222.
- 7 Wszystkie te określenia wraz ze wskazaniem stron wylicza dokładnie w swojej recenzji M. Kuryłowicz, *Dorobek oraz plany badawcze...*, s. 449.

przypada na czas określany jako Polska Ludowa⁸. W tym obszernym przedziale czasowym można wskazać kilka punktów orientacyjnych, które w nieco odmienny sposób mogłyby go podzielić na pewne okresy. Uwidocznic one mogą zmieniające się zakresy aktywności romanistów, specyficzne dla kolejno ujawniających się przed nimi zadań. Niniejsza publikacja ma na celu wyeksponowanie pierwszych po wojnie punktów, głównie z lat czterdziestych i pięćdziesiątych, gdy ujawniły się owe zadania, kluczowe dla prawa rzymskiego i naukowców zajmujących się tym przedmiotem. Zapoczątkowane uformowanymi wówczas celami kierunki dalszego rozwoju romanistyki prawniczej zostaną jedynie zasygnalizowane, wykraczając poza ramy tego opracowania.

Od 1944 r. zaczęła kształtować się zupełnie odmienna od przedwojennej rzeczywistość stawiająca polskich romanistów przed nowymi wyzwaniami. Co prawda już w okresie międzywojennym prawo rzymskie musiało borykać się z pewnymi trudnościami: po odzyskaniu niepodległości brakowało polskich podręczników do nauki, jak również adekwatnych zbiorów bibliotecznych w organizowanych od podstaw ośrodkach akademickich. Pojawił się też problem „kryzysu prawa rzymskiego”⁹ i pomniejszania jego roli dla polskiej kultury prawnej oraz edukacji prawniczej, z czego wynikała potrzeba ukształtowania linii obronnej dla znaczenia prawa rzymskiego dla zawodu prawniczego¹⁰. Całkowicie nowa sytuacja polityczna i ustroj, wprowadzony w Polsce w 1944 r., oddający władzę w ręce „władzy ludowej”, oraz ideologia, na której opierać miała się marksistowska nauka, sprawiły jednak, że dotychczasowe zadania stawiane przed środowiskiem romanistycznym nabrały zupełnie innego – nowego charakteru, dołączyły się do nich też nieznane wcześniej cele, wynikające ze specyfiki warunków, tak bardzo różniących się od tych znanych romanistom sprzed wojny. Kontynuacja przedwojennych zadań napotykała na trudności, których nikt wcześniej nie mógł przewidzieć. Problemy te narastały w czasie, niektórym udało się zaradzić dość szybko, inne zaostrzały się, powodując niekorzystne dla rozwoju tej dyscypliny naukowej konsekwencje. Ewoluuował też

8 Określenie „Polska Ludowa”, mające zabarwienie propagandowe, jest używane w literaturze dla podkreślenia wpływu ideologii na politykę „władzy ludowej” w stosunku do ustroju państwa i jego systemu prawnego w latach 1944–1989. Oficjalne nazwy państwa w tym okresie to Rzeczpospolita Polska (1944–1952) i Polska Rzeczpospolita Ludowa (1952–1989). Zob. M. Kallas, A. Lityński, *Historia ustroju i prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2000, s. 29, 40–41, 113–116.

9 Np. B. Łapicki, *Uwagi o kryzysie prawa rzymskiego*, Warszawa 1936.

10 O tych tendencjach zob. M. Kuryłowicz, *Prawo rzymskie: historia – tradycja – współczesność*, Lublin 2003, s. 135–136; o problemach związanych z budową nowych ośrodków romanistycznych w niepodległej Polsce, wykorzystywanych i tworzonych od podstaw pomocach dydaktycznych oraz dyskusjach na temat miejsca prawa rzymskiego w edukacji prawników polskich zob. B. Czech-Jezińska, *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Lublin 2011.

sam kierunek ideologiczny, przybieranie na sile marksizmu w nauce miało charakter okresowy, pozostawiło jednak swój ślad w publikacjach naukowych.

W tym czasie w polskiej romanistyce prawniczej można by wyznaczyć kilka zadań. Pierwszym może być okres bezpośrednio powojenny, który koncentruje się wokół pierwszych wykładów prawa rzymskiego i niezbędnych dla celów dydaktycznych podręczników¹¹. Ta pilna potrzeba wyznaczyła zatem romanistom polskim pierwsze zadanie, któremu należało sprostać. W działalności uczelni i wydziałów prawa znaczący był 1949 r., który można uznać za punkt zwrotny w rozwoju polskiej romanistyki powojennej i pierwszy sygnał nadchodzących zmian w podejściu do kształtu edukacji prawniczej. W wyniku modyfikacji wprowadzonych w życie w tym roku prawo rzymskie znikło zasadniczo z polskich uniwersytetów i pojawiło się na studiach prawniczych generalnie dopiero w roku akademickim 1951/52¹². Był to sygnał, że sytuacja prawa rzymskiego i jego miejsce w programie studiów nie są tak stabilne, jak mogło się wcześniej wydawać. Należało zatem rozpocząć przygotowania do opracowywania linii defensywy, odmiennej jednakże od przedwojennej, można się było bowiem spodziewać ataków o podłożu ideologicznym, skutkujących umniejszaniem znaczenia prawa rzymskiego. Zabiegi te i starania środowiska romanistycznego stanowiły zatem drugie zadanie, z którym musiano się zmierzyć. Istotnie, nadszedł w końcu trudny dla prawa rzymskiego moment w 1975 r., gdy w wyniku tzw. reformy Baszkiewicza straciło ono status samodzielnego przedmiotu wykładowego, zostając włączane w ogólną historię prawa. Dla odzyskania jego pozycji wykorzystano wówczas tradycję wykładu i argumentację, która nie straciła na

-
- 11 Zob. B. Czech-Jezińska, *Prawo rzymskie w edukacji prawniczej w pierwszych latach Polski Ludowej (1944–1949)*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 2014, t. 61, z. 2, sec. G, s. 31–49; też, *Powojenne losy nauczania prawa rzymskiego w Polsce Ludowej (1944–1989)*, *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 2015, t. 8, z. 1, s. 77–92.
- 12 Wyjątkiem był tu Katolicki Uniwersytet Lubelski, gdzie zajęcia z tego przedmiotu nadal prowadzono na Wydziale Prawa Kanonicznego. Zob. A. Dębiński, *Prawo rzymskie*, w: *Prawo – Kultura – Uniwersytet. 80 lat ośrodka prawniczego KUL*, red. A. Dębiński, Lublin 1999, s. 238; M. Jońca, *Katedra Prawa Rzymskiego*, w: *Księga jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL*, red. A. Dębiński i in., s. 77–100. Na tę przerwę w dydaktyce prawa rzymskiego można spojrzeć z nieco innej perspektywy, przyglądając się sytuacji innych państw pozostających w kręgu wpływów ZSRR. W 1949 r. zarówno w Czechosłowacji, jak i Niemieckiej Republice Demokratycznej zlikwidowano całkowicie prawo rzymskie jako osobny przedmiot badań i nauczania. Sytuację Czechosłowacji w tym zakresie przybliży artykuł B. Czech-Jezińska, *Problematyczna pozycja prawa rzymskiego po II wojnie światowej w państwach socjalistycznych – przypadek Czechosłowacji*, w: *Pogranicza w historii prawa i myśli polityczno-prawnej*, red. D. Szpoper, P. Dąbrowski, Gdańsk-Olsztyn 2017, s. 65–74. Syntetyczny przegląd problemów o charakterze ideologicznym związanych z nauczaniem prawa rzymskiego zawiera artykuł A. Dzikowski, *Nauczanie prawa rzymskiego na studiach prawniczych w Polsce w latach 1918–1989. Konflikt ideologiczny o znaczeniu praktycznym*, *Kortowski Przegląd Prawniczy* 2017, nr 4, s. 17–22.

aktualności¹³. Kolejnym zadaniem, na które romanisci polscy nie byli przygotowani, okazało się prowadzenie badań nad prawem rzymskim nową metodą naukową – metodą marksistowską, na stosowanie której decydenci w sprawach nauki kładli duży nacisk. Te trzy zadania, które szerzej zostaną poniżej omówione, stanowiły w pierwszych latach powojennych główne punkty, wokół których koncentrowała się działalność polskich kadr romanistycznych.

1. Podręczniki i skrypty

Dość szybko podjęto prace nad dostarczeniem studentom prawa brakujących, z racji na zniszczenia wojenne, pomocy dydaktycznych do nauki prawa rzymskiego. W 1945 r. ukazał się w Krakowie przedwojenny jeszcze podręcznik Fryderyka Zolla w nowym opracowaniu Zygmunta Lisowskiego¹⁴. Kontynuowane było również wydawanie przedwojennego jeszcze podręcznika Rafała Taubenschläga i Włodzimierza Kozubskiego – pierwsze wydanie wspólne pochodziło z 1938 r., po wojnie natomiast podręcznik został wznowiony w latach 1945 oraz 1947¹⁵. W 1948 r. autorską książkę *Prawo rzymskie* opublikował Borys Łapicki¹⁶.

Następne lata (1952–1954) to przede wszystkim czas ukazywania się serii skryptów i wykładów ogłaszanych w formie powielanych maszynopisów, obejmujących niekiedy wybrane tylko działy i instytucje prawa rzymskiego, jak np. wykłady Edwarda Gintowta (z. 1: *Rodzaje i źródła rzymskiego prawa prywatnego, Ochrona praw prywatnych*; z. 2: *Podmioty stosunków prawnych*; cz. 1: *Władza nad osobami*) czy Witolda Warkały (*Zobowiązania*)¹⁷. Szerszy zakres miał dwuczęściowy skrypt Adama Wilińskiego (*Zarys wykładu rzymskiego prawa prywatnego*, Kraków

13 B. Czech-Jezierska, *Środowisko romanistyczne wobec „reformy Baszkiewicza” z 1975 roku*, w: *‘Ad laudem Magistri Nostri’, Mistrzowie. Dzieła polskiej romanistyki*, red. E. Gajda, Toruń 2018, s. 7–25.

14 F. Zoll, *Rzymskie prawo prywatne*, Kraków 1945. Wcześniej opracowanie *Pandektów* F. Zolla dokonane przez Z. Lisowskiego ukazało się w 1920 r. Zob. B. Czech-Jezierska, *Nauczanie...*, s. 164–169.

15 W. Kozubski, R. Taubenschlag, *Historia i instytucje rzymskiego prawa prywatnego*, Kraków-Warszawa 1938; odpowiednio 3. i 4. wydanie: Warszawa 1945 i 1947. O przedwojennym wydaniu tego podręcznika zob. B. Czech-Jezierska, *Nauczanie...*, s. 194–196. Po wojnie ocenione jako „najlepsze w Polsce opracowanie kursu rzymskiego prawa prywatnego”, zob. J. Falenciak [rec:], *Państwo i Prawo* 1948, R. 3, z. 12, s. 92–93.

16 B. Łapicki, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1948.

17 Bliższe dane u M. Zabłockiej, *Romanistyka I*, s. 12. Wcześniej H. Kupiszewski napisał krytyczną recenzję skryptu W. Warkały (*Zobowiązania*) z odpowiedzią W. Warkały, zob. *Czasopismo Prawno-Humanistyczne* 1961, t. 12, z. 1, s. 263–266 i *Czasopismo Prawno-Humanistyczne* 1961, t. 13, z. 2, s. 294–297; M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 12, p. 9.

1952–1953)¹⁸, podobnie jak opracowanie Jerzego Falenciaka (*Prawo rzymskie prywatne*, Wrocław 1952)¹⁹. Próbę całościowego ujęcia wykładu prawa rzymskiego stanowiło zbiorowe opracowanie *Prawo rzymskie (skrypt)* z 1958 r.²⁰, chociaż wcześniej ukazał się nowy podręcznik R. Taubenschlaga, *Rzymskie prawo prywatne* (Warszawa 1955), który stał się główną pomocą dydaktyczną dla studentów prawa w tym okresie²¹. Stan ten utrzymał się do ukazania się w 1962 r. obszernego i gruntownego podręcznika Waclawa Osuchowskiego²². Ostatnie jego niezmiennione wydanie pojawiło się w 1967 r., 1981 r. zaś ukazało się w nieco skróconej wersji pod redakcją Wiesława Litewskiego i Janusza Sondla. Zmiany polegały na usunięciu obszernych wykazów źródeł i literatury; w rezultacie książka zmniejszyła się do 506 stron²³. Warto pozwolić tu sobie na odnotowanie objętości publikowanych po wojnie podręczników. Wydanie R. Taubenschlaga i W. Kozubskiego z 1947 r. liczyło 366 stron, podręcznik B. Łapickiego zaś 449. Całościowe skrypty A. Wilińskiego obejmowały łącznie (w dwu częściach) 379 stron²⁴, wymieniony wyżej skrypt J. Falenciaka zaś – 208; w 1969 r. ukazało się wydanie dwuczęściowe o łącznej objętości 264 stron. Podręcznik R. Taubenschlaga z 1955 r. liczył 327 stronic,

-
- 18 Skrypt ten był na Wydziale Prawa UMCS powielany aż do 1962 r. (relacja ustna prof. dr hab. Marka Kuryłowicza).
- 19 Na prawach rękopisu, choć adres wydawniczy to PWN. Wcześniej wydał, mającą również charakter skryptu publikację J. Falenciak, *Powszechna historia państwa i prawa*, cz. 1: *Historia państwa i prawa w ustroju niewolniczym*, Wrocław 1951 (maszynopis powielony). O innych skryptach tego okresu patrz M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 12.
- 20 Uniwersytet Warszawski. Dział Wydawnictw, Warszawa 1958. Skrypt ukazał się w trzech zeszytach.
- 21 Mimo trudności, jakie sprawiało studentom przyswajanie z niego materiału, co wynikało z dużej kondensacji treści. Był to jednak w tym czasie jedyny zatwierdzony przez Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego i Nauki podręcznik tego przedmiotu przeznaczony do użytku w szkołach wyższych. H. Kupiszewski ocenił w 1970 r., że mimo precyzyjności języka prawniczego w nim stosowanego podręcznik ten nie odpowiada już całkowicie „współczesnym postulatam nauki”. Oprócz zbyt skrótego ujęcia chodziło o przywiązywanie zbyt małej wagi do „funkcjonalności poszczególnych instytucji”. Zob. H. Kupiszewski, *Prawo rzymskie w 25-leciu PRL...*, s. 54. Można w tym dopatrywać się prób dostosowania do metodologii marksizmu-leninizmu, na której stosowanie naciskano również w podręcznikach, jednakże uwzględnienie owej „funkcjonalności” mogło być jedynie postulatem dotyczącym zwiększenia przystępności i użyteczności pomocy dydaktycznych, a nie tylko wpływów ideologicznych.
- 22 W. Osuchowski, *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1962; Obszerne omówienie K. Kolańczyka, *Nowy podręcznik rzymskiego prawa prywatnego. Uwagi w związku z pracą Waclawa Osuchowskiego, „Zarys rzymskiego prawa prywatnego”*, Warszawa 1962, PWN, ss. 553, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1965, t. 17, z. 1, s. 231–255.
- 23 W. Osuchowski, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, red. W. Litewski, J. Sondał, Warszawa 1981, zob. też M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 14.
- 24 Skrypt ten stał się podstawą wydanego w 1998 r. podręcznika: A. Wiliński, M. Kuryłowicz, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*. Obecnie w wydaniu 6. (Warszawa 2016) liczy 316 stron.

a w opracowaniu H. Kupiszewskiego z 1969 r. – 295²⁵, najobszerniejszy zaś podręcznik W. Osuchowskiego liczył aż 553 strony²⁶. Ten pierwszy okres zamyka, jak się wydaje, podręcznik Kazimierza Kolańczyka *Prawo rzymskie* (pierwsze wydanie Warszawa 1973, ss. 487; wyd. 2. poprawione w 1976 r. o objętości 537 stron). Jak widać, objętość podręczników i zakres wykładanego materiału z czasem może nieznacznie, ale stale zwiększał się. Być może stało się to przyczyną wydawania kolejnych nieco zredukowanych objętościowo skryptów w poszczególnych ośrodkach akademickich²⁷.

Wskazane wydania podręcznikowe uzyskały różne oceny. Tak np. *Historię i instytucje rzymskiego prawa prywatnego* W. Kozubskiego i R. Taubenschlaga uznano za najlepsze w Polsce opracowanie kursu prawa rzymskiego²⁸, oryginalne zaś, lecz kontrowersyjne dzieło B. Łapickiego zostało przyjęte dosyć krytycznie. R. Taubenschlag, w miazdzącej właściwie recenzji, wskazywał liczne błędy językowe, merytoryczne i metodologiczne oraz wyrażał ubolewanie, że tego rodzaju podręcznik ukazał się na rynku. B. Łapicki drobiazgowo tłumaczył się i odpierał zarzuty recenzenta, argumentując ostatecznie, że wśród jego słuchaczy podręcznik spotkał się z bardzo dobrym przyjęciem i w ich opinii „budzi on żywe zainteresowanie do prawa rzymskiego i pomaga im zorientować się w zagadnieniach doby obecnej”, zatem w przeciwieństwie do martwiącego się recenzenta bardzo się z powodu ukazania się jego książki cieszą²⁹. Z kolei skrypty A. Wilińskiego i W. Warkały doczekały się uznania jako „zaczątki udanego stosowania metodologii marksistowskiej”³⁰. W tym samym marksistowskim ujęciu dobrze ocenione zostały podręczniki

25 M. Zabłocka, *Romanistyka I*, pisze (s. 13) o nowym i poszerzonym wydaniu w redakcji H. Kupiszewskiego, ale liczba stron o tym nie świadczy, być może była to kwestia wielkości czcionki.

26 Co stanowiło ponad dwukrotne pomnożenie objętości podręcznika R. Taubenschlaga z 1955 r.

27 Uzasadnieniem było niekiedy określenie skryptu jako pomocy dla studentów zaocznych (tak np. J. Falenciak w 1969); niekiedy jako *Wstęp do nauki prawa rzymskiego* (C. Kunderewicz) lub „Zarys” (tak np. A. Wiliński; C. Kunderewicz – „...w krótkim zarysie”), zob. M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 14–16.

28 Zob. recenzja J. Falenciaka, *Państwo i Prawo* 1948, R. 3, z. 12, s. 92–93. K. Kolańczyk chwalił natomiast dokonane przez R. Taubenschlaga uwzględnienie podbudowy stosunków ekonomicznych w jego podręczniku z 1955 r. Zmiany te, będące odzwierciedleniem pewnych odstępstw R. Taubenschlaga od jego wcześniejszego „skrajnie tradycjonalistycznego” stanowiska, spowodowały, że nabrał on „pewnych rumieńców życia”. K. Kolańczyk, *Nowy podręcznik...*, s. 249–250.

29 Recenzja R. Taubenschlaga, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1949, t. 2, s. 483–491, por. odpowiedź B. Łapickiego, *Odpowiedź na krytykę mojego podręcznika 'Prawo rzymskie'*, *Myśl Współczesna* 1949, nr 10 (41), s. 113–125.

30 K. Kolańczyk, *Nowy podręcznik...*, s. 249; por. J. Bardach, *Nauka prawa w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej*, *Nauka Polska* 1954, nr 3, s. 62; M. Sczaniecki, J. Wąsicki, *Nauka historii państwa i prawa w dziesięcioleciu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944–1954)*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1954, t. 6, z. 2, s. 24, gdzie uznano, że skrypty te są dowodem poprawy na odcinku „przechodzenia na pozycje marksistowskie”.

J. Falenciaka (skrypt z 1969 r.) oraz podręcznik W. Osuchowskiego³¹. Widać w tym już sygnały nowej ideologii marksistowskiej. Pierwsze pilne potrzeby w zakresie pomocy dydaktycznych zostały zatem zaspokojone do 1962 r., czyli ukazania się dzieła W. Osuchowskiego. Podręcznik K. Kolańczyka zdobył na tym tle szczególną pozycję, pomimo bowiem zrealizowanego w nim przez autora zamysłu metodologicznego opartego na materializmie historycznym zyskał później największą popularność i będąc oceniany przez niektórych recenzentów jako „najlepszy dydaktycznie powojenny podręcznik”, doczekał się pięciu wydań, przy czym ostatnie drukowano już w początkach XXI w.³²

2. Utrzymanie pozycji prawa rzymskiego w edukacji prawniczej

Drugim zadaniem, jakie dość szybko uświadomiło sobie polskie środowisko romanistyczne, było zachowanie, w miarę możliwości, liczącego się miejsca prawa rzymskiego w programie studiów prawniczych. Było ono przed II wojną światową, mimo zasygnalizowanych dyskusji, dydaktycznie i programowo ustabilizowane³³, a wraz z nadejściem nowego ustroju w 1944 r., gdy wszystko miało przecież podlegać rewolucyjnym zmianom, pozycja ta stała się już niepewna. Kształcenie nowych kadr prawniczych miało być podporządkowane potrzebom państwa, które dyktowała władza kierowana wytycznymi idei socjalistycznego porządku prawnego. To, co było dotychczas oczywiste i przyjmowane jak aksjomat, nagle zaczęło być podważane, a profesorowie prawa rzymskiego poczuli się atakowani

-
- 31 Zob. M. Niziołek, *Über den Unterricht des römischen Rechts in den sozialistischen Staaten*, Revue Internationale des Drois de l'Antiquité 1969, nr 16, s. 447–448 (w nawiązaniu do książki M. Bartoška, *Rimské právo a socialistická společnost*, Praha 1966). K. Kolańczyk oceniał, że z punktu widzenia dydaktycznego podręcznik W. Osuchowskiego jest staranny i sumienny, a wykład podany dość tradycyjnie i dogmatycznie, a przez to raczej trudny dla studentów, ponadto zbyt obszerny – powinna wystarczyć mniej więcej objętość podręcznika R. Taubenschlaga. Jeżeli zaś chodzi o metodologię, to choć W. Osuchowski nie określa wprost swojego stanowiska metodologicznego, jego podręcznikowi „nie brak zadatków” na bardziej postępowe ujęcie w sensie materializmu historycznego, w ocenie recenzenta wymagałoby to jeszcze wielu udoskonaleń. K. Kolańczyk, *Nowy podręcznik...*, s. 250–255.
- 32 Tak zaopiniował go J. Kodrębski, który w 1995 r. zestawiał i ocenił nowsze podręczniki. Zob. J. Kodrębski, *Najnowsze polskie podręczniki prawa rzymskiego*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1995, t. 47, z. 1–2, s. 239–250. Wydanie 5. podręcznika Kolańczyka zostało zaktualizowane przez J. Kodrębskiego (Warszawa 1997) i w takiej wersji od tej pory powielane, ostatnio w 2016 r.
- 33 Szczegółowe dane dotyczące liczby godzin dydaktycznych prawa rzymskiego na wydziałach prawnych polskich uniwersytetów w okresie międzywojennym podaje B. Czech-Jezińska, *Nauczanie prawa rzymskiego...*, s. 87–158.

pytaniami, na które odpowiedź mogła być kluczowa dla bytu wykładanego przez nich przedmiotu na studiach prawniczych. Czy prawnik socjalistyczny na pewno powinien zdobywać wiedzę z zakresu prawa rzymskiego, a jeżeli tak, to w jakim zakresie? Czy prawo socjalistyczne w ogóle potrzebuje sięgania do zasad prawnych państwa ustroju niewolniczego? Z tego typu pytaniami musieli mierzyć się romanści, wspomagani niejednokrotnie w obronie swej dyscypliny przez historyków prawa i cywilistów.

Jak słusznie zauważa M. Zabłocka, tego typu dyskusje wiązały się najczęściej z kolejnymi zmianami programu nauczania na studiach prawniczych³⁴. Pierwsze lata powojenne przyniosły zatem publikacje o takim właśnie charakterze, tu w szczególności należy wskazać nazwiska B. Łapickiego i R. Taubenschlaga³⁵. Środowisko romanistyczne z niepokojem odnotowało wówczas istnienie projektów reform studiów prawniczych marginalizujących prawo rzymskie, w tym uznającego jego nieprzydatność dla specjalności innych niż cywilistyczna, a w jego miejsce wprowadzającego powszechną historię państwa i prawa³⁶. Na szczęście negatywne opinie rad wydziałów prawa polskich uniwersytetów, krytykujące m.in. koncepcje plasujące prawo rzymskie na poślednim miejscu w edukacji prawniczej, były w stanie je zablokować. Pierwszy okres powojenny (lata 1944–1949), obejmujący walkę środowisk intelektualnych o kształt programowy studiów prawniczych, przyniósł zatem względną stabilizację w zakresie nauczania prawa rzymskiego³⁷. W 1949 r. wydano przepisy, w wyniku których prawo rzymskie zostało przeniesione z pierwszego na trzeci rok studiów, w zmniejszonym w stosunku do wcześniejszego wymiarze (ze 120 do 75 godzin)³⁸. W wyniku tej zmiany od 1949 do 1952 r. nie było ono wykładane, kadra romanistyczna czyniła jednak zabiegi o przywrócenie jego pozycji zarówno w zakresie umiejscowienia, jak i rangi przedmiotu, mierzonej również liczbą godzin poświęconych mu w programie studiów prawniczych.

Dyskusje zatem nie ustały, ich ożywienie szczególnie w nastąpiło w połowie lat sześćdziesiątych XX w., przy okazji konferencji, zjazdów i kongresów ogólnopolskich

34 M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 161.

35 B. Łapicki, *Aktualność prawa rzymskiego*, Państwo i Prawo 1946, R. 1, z. 2, s. 71–74; tenże, *O humanistycznym wychowaniu prawnika*, Państwo i Prawo 1948, R. 3, z. 5–6, s. 90–97; R. Taubenschlag, *Nauka i nauczanie prawa rzymskiego i antycznego w Polsce*, Życie Nauki 1950, nr 7–8, s. 647–655.

36 Tu przede wszystkim chodzi o projekt reformy studiów prawniczych powstały w Ministerstwie Sprawiedliwości w 1946 r. Na jego temat zob. W. Wołodkiewicz, *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*, Warszawa 1978, s. 40–42.

37 Szerzej o tym B. Czech-Jeziarska, *Prawo rzymskie w edukacji prawniczej...*, s. 31–49.

38 Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 23 grudnia 1949 r. w sprawie organizacji i planu studiów na wydziałach prawa w państwowych szkołach akademickich, Dz. U. z 1950 r. Nr 6, poz. 58.

oraz międzynarodowych³⁹. Głos na temat przydatności prawa rzymskiego dla kształcenia prawników socjalistycznych i jego w nim miejsca zabrali m.in. W. Osuchowski⁴⁰, A. Wiliński i K. Kolańczyk⁴¹. Później również można było spotykać się z poglądami odmawiającymi prawu rzymskiemu samodzielnego bytu w programach studiów. Problemy w tym zakresie sygnalizował też Witold Wołodkiewicz⁴², o przybraniu na sile zaś dyskusji świadczy dokonane przez Marka Kuryłowicza podsumowanie jej przebiegu i wyników w początkach lat siedemdziesiątych XX w.⁴³ Debaty te zostały ucięte poprzez wprowadzenie od października 1975 r. reformy studiów prawniczych, likwidującej odrębne miejsce prawa rzymskiego w programie tych studiów, a włączającej je w ramy ogólnej historii prawa⁴⁴. Koncepcja taka

-
- 39 Temat związków przedmiotów historycznoprawnych, w tym prawa rzymskiego, z dyscyplinami pozytywno-prawnymi był przedmiotem *colloquium* w trakcie obrad IX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie we wrześniu 1963 r. zrelacjonowanego na łamach Czasopisma Prawno-Historycznego 1964, t. 16, z. 1, s. 283–320. Obszerna dyskusja dotycząca opracowania i uchwalenia ramowych programów przedmiotów historycznoprawnych na wydziałach prawniczych odbyła się podczas konferencji zorganizowanej przez Instytut Historii Prawa Uniwersytetu Warszawskiego w porozumieniu z Ministerstwem Szkolnictwa Wyższego. Zob. *Konferencja katedr historycznoprawnych w sprawie nowych programów nauczania przedmiotów historycznoprawnych na Wydziale Prawa*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1966, t. 18, z. 2, s. 272–288. W tym czasie Czasopismo Prawno-Historyczne rozpisywało ankiety na temat miejsca przedmiotów historycznoprawnych i publikowało obszernie odpowiedzi udzielane na jej pytania przez przedstawicieli środowiska prawniczego.
- 40 W. Osuchowski, *Program studiów uniwersyteckich w zakresie prawa rzymskiego*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1966, t. 18, z. 1, s. 279–284.
- 41 Obydwaj na Międzynarodowym Kongresie w Szeged, który odbył się we wrześniu 1969 r., referaty te później opublikowano: K. Kolańczyk, *Über den Bildungswert der römischen Zivilprozesslehre für den sozialistischen Juristen*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominata. Acta Iuridica et Politica, 1970, t. 17, z. 22, s. 279–299; A. Wiliński, *Das Problem eine didaktischen Zusammenarbeit von Romanisten und Zivilisten in der Rechtswissenschaftlichen Fakultäten*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominata. Acta Iuridica et Politica 1970, t. 17, z. 27, s. 343–346.
- 42 Przy okazji omawiania miejsca prawa rzymskiego w kształceniu prawników przed wojną zwrócił uwagę również na sytuację w powojennej Polsce. Zob. W. Wołodkiewicz, *Nauczanie prawa w II Rzeczypospolitej*, Życie Szkoły Wyższej 1973, t. 21, nr 6, s. 103–120.
- 43 M. Kuryłowicz, *Wokół zagadnień nauczania prawa rzymskiego*, Życie Szkoły Wyższej 1974, R. 22, z. 3–4, s. 57–63; później zaś kontynuował ten temat w artykułach *Das römische Recht in den sozialistischen Staaten – ausgewählte metodologische Probleme*, Aktuelle Fragen der Metodologie in den Altertumswissenschaften, 1978, 11–13.4, Rechtgeschichte. Sonderdruck. Wilhelm-Pieck-Universität Rostock Sektion Geschichte 1979, s. 25–31; tenże, *Das römische Recht in seiner Bedeutung für den Unterricht im gegenwärtigen Zivilrecht in der VR Polen*, w: *Internationale Konferenz für Rechtsgeschichtswissenschaft, Humboldt Universität zu Berlin, Protokollband 1*, Berlin 1978, s. 49–60.
- 44 Założenia reformy przedstawiono uprzednio środowisku akademickiemu w maju 1974 r. w Karpaczu podczas Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Państwa i Prawa. Zob. *Dzieje Kodyfikacji Prawa. Ogólnopolska Konferencja Historyków Państwa i Prawa w Karpaczu*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1975, t. 27, z. 1, s. 202–207.

wyrosła z podejścia wzorowanego na inspirowanych ideologicznie postulatach radzieckich, dotyczących powstania jednego „wszechświatowego państwa i prawa”, a zatem również i jednej ogólnej historii państwa i prawa⁴⁵. Modernizacja ta, od nazwiska autora jej koncepcji zwana w środowisku akademickim „reformą Baszkiewiczza”, nie pozostawiała miejsca na dialog z tymże środowiskiem i jego opinie, a tym bardziej na jakikolwiek, zrozumiały przecież, sprzeciw romanistów⁴⁶. Wraz z jej wejściem w życie w 1975 r. zamyka się pewien etap, prawo rzymskie przestało bowiem widnieć w programie studiów prawniczych jako odrębny przedmiot, aczkolwiek nadal było wykładane, najczęściej na I semestrze studiów, w ramach antycznej części ogólnej historii państwa i prawa⁴⁷. Nie oznaczało to wprawdzie całkowitej likwidacji prawa rzymskiego, ale radykalne zmniejszenie jego znaczenia, kadra romanistyczna odebrała to zatem jako silny cios wymierzony w tradycję i znaczenie prawa rzymskiego, zagrażający jego istnieniu. Skoro nazwa wykładu zniknęła w programie studiów, można było się spodziewać likwidacji katedr czy też konieczności ograniczenia prac badawczych. Sytuacja ta, jak się okazało, nie trwała jednak długo i w efekcie końcowym, po kilku latach, przywrócono pozycję prawa rzymskiego na studiach prawniczych, a więc *in fine* zadanie romanistów w tym zakresie zostało zakończzone pomyślnie, była to bowiem, jak się okazało, ostatnia tego typu próba wprowadzenia nowego ujęcia prawa rzymskiego⁴⁸.

45 Dodatkową motywacją dla takiego zwrotu w kształceniu prawników była wprowadzana wówczas tendencja do zwiększania w nich pierwiastków porównawczych. M. Kuryłowicz zauważał tu też echa koncepcji uniwersalnej historii prawa i ujęcia L. Wengera wszystkich systemów prawnych w danej epoce historycznej w jedną porównawczą całość, której początkiem miała być „antike Rechtsgeschichte”. Jej celem było włączenie prawa rzymskiego do jednolitego obszaru praw antycznych. Było to widoczne w kształcie dydaktyki i w późniejszych podręcznikach włączających prawo rzymskie w historię praw antycznych. Szerzej na ten temat zob. M. Kuryłowicz, *Prawo rzymskie...*, s. 138–139.

46 O przygotowaniach do wprowadzenia tej reformy i reakcjach na nią szerzej zob. B. Czech-Jeziarska, *Środowisko romanistyczne...*, s. 7–25.

47 Na uniwersyteckich wydziałach prawa wykładano wówczas podczas pierwszego semestru prawo rzymskie, w drugim zaś – powszechną historię prawa. Por. np. przygotowany do takiego prowadzenia zajęć skrypt: M. Kuryłowicz, M. Żoźniarczyk, J. Kosiorkiewicz, *Historia prawa państw antycznych (ze szczególnym uwzględnieniem prawa rzymskiego)*, Lublin 1980.

48 O prawie rzymskim w edukacji prawniczej pisali nieco później m.in. W. Wołodkiewicz (liczne publikacje z tego zakresu zob. M. Zabłocka, *Romanistyka* I, s. 162–163); H. Kupiszewski, *Znaczenie prawa rzymskiego dla współczesności*, Państwo i Prawo 1981, R. 36, z. 8, s. 69–80 i M. Żoźniarczyk, *Rola prawa rzymskiego w kształtowaniu polskiego prawnika*, Rzeszowskie Zeszyty Naukowe. Prawo-Ekonomia-Rolnictwo 1983, t. 1, 1983, s. 7–20 i M. Kuryłowicz, ale już w latach 1998–2000 (M. Zabłocka, *Romanistyka* I, s. 163).

3. Dopasowanie kierunków badań romanistycznych do polityki naukowej

Trzecie zadanie odnosiło się do aktualnej polityki naukowej i zalecanych kierunków badawczych. Należały do nich wzorem radzieckim problemy antycznego niewolnictwa oraz ustroju państwa rzymskiego, zwłaszcza w aspekcie miotających nim kryzysów. Wynikało to z przyjętej, początkowo bezkrytycznie do mniej więcej lat pięćdziesiątych, koncepcji walki klasowej w Rzymie między np. właśnie niewolnikami a ich właścicielami. Z nauki Marksa o formacjach społecznych wynikała ponadto, niechętna z założenia, ocena całej formacji niewolniczej, co należało uwypuklać w publikacjach historycznych. W Polsce widoczne było to np. w podręczniku Karola Koranyi'ego, który pierwszy tom swojej *Powszechnej historii państwa i prawa w zarysie* z 1951 r. zatytułował: *Epoka niewolnictwa*, w wydaniu z 1961 r. zaś część pierwsza tejże *Historii* nosi już tytuł *Starożytność*. Sam autor zresztą zaznacza w przedmowie do wydania z 1961 r., że całą książkę napisał niemal w całości na nowo. Widocznie zmiany związane z wygasaniem okresu stalinowskiego pozwoliły powrócić do tradycyjnej periodyzacji.

Postulaty w zakresie odpowiedniego ujęcia problematyki badawczej oraz sugerowanych tematów naukowo-badawczych w Polsce Ludowej przyjmowały okresowo wręcz kształt programowych wytycznych, opracowywanych przez Instytut Nauk Prawnych PAN oraz skrupulatnie rozliczanych sprawozdań⁴⁹. Publikacje naukowe romanistów koncentrowały się wzorem nauki radzieckiej głównie wokół niewolnictwa⁵⁰, a ponadto w obszarze rzymskiego prawa osobowego oraz w zakresie prawa publicznego (ustrojowego). Tu aktywność naukowa romanistów była znacznie bardziej widoczna niż w pozostałych działach rzymskiego prawa prywatnego.

49 Były to opracowanie przez PAN w 1953 r. *Wytyczne do planu badań szczególnie ważnych dla rozwoju gospodarki i kultury narodowej*. Są one wraz ze sprawozdaniami poszczególnych katedr romanistycznych za lata 1953–1955 dostępne w: Archiwum Akt Nowych, zespół Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego, sygn. 1761.

50 Jak zauważa M. Kuryłowicz, *Szkic do dziejów tzw. romanistyki marksistowskiej*, Z *Dziejów Prawa* 2019, t. 12, s. 934, przyp. 5, jako pierwszy przyczynek do rozwoju romanistyki marksistowskiej wskazywano pracę I.S. Peretierskiego, *O prawnym położeniu niewolnika w starożytnym Rzymie*, *Uczonyje Zapiski, Moskovskij Juridiceskij Institut NKJ SSSR, Moskwa* 1939, s. 123–145; zatem z tych racji badanie sytuacji niewolników jako klasy „uciskanej” mogło niewątpliwie być dobrze widziane. Zob. M. Kuryłowicz, [rec:] *Sztajerman E. M./M. E. Trofimowa, Rabowladzielczeskie odnoszenia w ranniej rimskoj imperii, Moskawa* 1971, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1974, t. 26, z. 2, s. 268–269; tenże, [rec:] *W.I. Kuziszczin: Genesis rabowladzielczeskich latifundij w Italii (II w. do n.e. — I. w. n.e.)*, *Moskwa* 1976, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1975, t. 27, z. 1, s. 237; tenże, *Marinovic L.P. (et al.), Rabstvo v vostochnych provincjach rimskoj imperii v I–II v. Moskva* 1977, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1978, t. 30, z. 2, s. 274; tenże, [rec:] *Sztajerman E.M. (et al.), Rabstvo v zapadnych provincjach rimskoj imperii v I–III vv. Moskva* 1977, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1978, t. 28, z. 1, s. 236–237.

Z bibliograficznego zestawienia M. Zabłockiej wynika np., że do mniej więcej 1960 r. publikacje nawet z cieszącego się zawsze powodzeniem prawa rodzinnego były zupełnie nieliczne⁵¹. Podobnie było z prawem rzeczowym⁵² oraz z zobowiązaniami, które zazwyczaj wyróżniały się spośród innych działów prawa rzymskiego największym zainteresowaniem romanistów. Kilka artykułów z problematyki obligacyjnej w językach obcych pochodzi od W. Osuchowskiego i Z. Lisowskiego, zapewne jako wynik przedwojennych jeszcze kontaktów zagranicznych⁵³. Do tej tematyki dołączył swe publikacje H. Kupiszewski, uczeń R. Taubenschlaga i Maxa Kasera⁵⁴. Podobna sytuacja widoczna jest w zakresie rzymskiego prawa spadkowego, które stało się przedmiotem zainteresowania w 1947 r. jedynie W. Osuchowskiego, potem pozostało na dłuższy czas poza uwagą romanistów⁵⁵. Być może wynikało to z programowej (*Manifest Komunistyczny*⁵⁶) niechęci doktryny socjalistycznej wobec własności prywatnej i spadkobrania, co rzutowało zapewne na zainteresowania badawcze.

W obrębie wskazanego już prawa osobowego i niewolnictwa wyróżniały się publikacje A. Wilińskiego, ale dopiero z lat 1963–1975⁵⁷. Z wcześniejszych należy

-
- 51 Tylko dwa artykuły: M. Wysznińskiego o zawarciu małżeństwa pod przymusem w prawie rzymskim (nota w Sprawozdaniach Toruńskiego Towarzystwa Naukowego z 1952 r., a także H. Kupiszewskiego, *Porzucenie dziecka w prawach antycznych*, Meander z 1956 r. Dopiero w 1960 r. ukazał się artykuł Kupiszewskiego o zaręczynach, opublikowany w niemieckim czasopiśmie Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, zob. M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 85, 86 i 92.
- 52 Jeden artykuł W. Osuchowskiego o sposobach nabycia własności, opublikowany w 1954 r. w języku francuskim w: *Studi in onore de Vincenzo Arangio-Ruiz*, 3, Napoli 1954, s. 37–50 i artykuł B. Łapickiego, *Ideologiczna obrona i krytyka własności jednostkowej w starożytnym Rzymie*, Przegląd Socjologiczny 1958, nr 12, s. 205–228, dopiero później tematyka prawa własności i innych praw rzeczowych stała się przedmiotem liczniejszych publikacji, por. M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 95–101.
- 53 Wymienione u M. Zabłockiej, *Romanistyka I*, s. 109–113, 115, 116. Ciekawostką jest szczególnie zainteresowanie, jakie wywołała w tym czasie problematyka rzymskiego prawa morskiego (m.in. W. Osuchowski; J. Falenciak; A. Wiliński oraz późniejsza monografia Płodzenia z 1961 r.).
- 54 H. Kupiszewski, *Locatio-conducito rei suae*, Labeo 1957, nr 3, s. 344–357; tenże, *Locatio-conducito rei suae* (Uwagi na marginesie *Papirusu Strasburskiego 248*), Czasopismo Prawno-Historyczne 1958, t. 10, z. 1, s. 67–77. Osobnym tematem, zasługującym na opracowanie, byłyby kariery naukowe polskich romanistów, w szczególności co do pierwszych powojennych doktoratów (prac kandydackich) i habilitacji. W tym kontekście patrz np. M. Kuryłowicz, *Prof. dr Adam Wiliński (w 100-lecie urodzin i 60-lecie doktoratu)*, Studia Iuridica Lublinensia 2009, t. 12, s. 11–26.
- 55 Wymienia te artykuły M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 120.
- 56 Zniesienie własności prywatnej oraz prawa dziedziczenia były jednymi z głównych dążeń rewolucji komunistycznej. Zob. K. Marks, F. Engels, *Manifest Partii Komunistycznej*, Warszawa 1949, s. 42 i 49.
- 57 Tu trzeba wymienić zwłaszcza bardzo dobrze przyjęty w polskim i zagranicznym środowisku naukowym artykuł dotyczący nadużywania władzy przez właściciela wobec niewolników w świetle ustawodawstwa cesarskiego, na przykładzie konstytucji Antoninusa Piusa i ustaw Konstantyna Wielkiego. A. Wiliński, *Ustawy Constantyna Cod. Th. 9, 12 'De emendatione servorum' na tle historycznego rozwoju 'iuris vitae ac necis' pana niewolnika*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1963, t. 10, z. 4,

odnotować artykuły Juliusza Wiśłockiego z lat 1949 i 1950 o niewolnikach w społeczeństwach antycznych⁵⁸. Do tej grupy zaliczyć należy również monografie i artykuły Irenusza Żebera o niewolniczym *peculium*, były to jednak już prace późniejsze⁵⁹. Pojedyncze artykuły opublikowali ponadto Michał Staszków o *manumissio vindicta*⁶⁰ oraz Mieczysław Żołnierczuk o wykupieniu się z niewoli⁶¹.

Osobne miejsce w publikacjach dotyczących niewolników zajmuje B. Łapicki⁶², z racji na początkowo dość szeroko zakrojone aspiracje do dokonywania prób stosowania metodologii marksistowskiej, o której będzie mowa niżej. Mimo tych starań oraz tematyki – wydawałoby się – dobrze widzianej z pozycji polityki naukowej, prace te zostały dość mocno skrytykowane, zarówno przez romanistów, jak i przez historyków⁶³.

Tematyka niewolnictwa była „modna” wówczas również wśród historyków starożytności w latach sześćdziesiątych–siedemdziesiątych XX w.⁶⁴ Jednakże wydaje się, że pogląd M. Zabłockiej, iż „Dopiero od początków lat dziewięćdziesiątych, co zapewne wiązało się zmianą ustroju, niewolnictwo i wyzwolenicy przestali być

s. 177–195. Jego dalsze jego publikacje tematyczne podaje M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 73–75, jak również M. Kuryłowicz, *Prof. dr Adam Wiliński...*, s. 23–24, gdzie wskazuje, że aspekty alienacji niewolnika miały być również przedmiotem planowanej monografii A. Wilińskiego.

58 M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 73, przyp. 196.

59 Lata 1971–1981. Tamże, s. 74.

60 M. Staszków, 'Vindicta', *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego* 6, Prawo 2, 1956, s. 5–30.

61 M. Żołnierczuk, *Wykupienie się z niewoli w rzymskim prawie klasycznym ('servus suis nummis emptus' a 'pactum libertatis'*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 1976, t. 23, sec. G, s. 87–121. Ten artykuł M. Żołnierczuka był opracowaną do druku wersją jego pracy magisterskiej z 1961 r.; zob. M. Kuryłowicz, *Mieczysław Żołnierczuk (1931–2016)*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 2016, t. 68, z. 1, s. 326.

62 Początkowo były to artykuły: B. Łapicki, *Poglądy społeczno-prawne niewolników i proletariuszy rzymskich*, *Sprawozdania Łódzkiego Towarzystwa Naukowego* 1951, nr 1, s. 41–43 i *Les esclaves et les prolétaires romains et leurs conceptions juridiques*, w: *Studi in onore Vincenzo Arangio-Ruiz*, 1, Napoli 1953, s. 245–271, a później monografia *Poglądy prawne niewolników i proletariuszy rzymskich. Studium historyczne na tle bazy gospodarczej i antagonizmów klasowych*, Łódź 1955.

63 Zob. M. Staszków, *W sprawie poglądów prawnych niewolników i proletariuszy rzymskich. (Uwagi na tle pracy prof. B. Łapickiego)*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1956, t. 8, z. 2, s. 321–336; H. Geremkowa, T. Łoposzko [rec.], *Borys Łapicki, Poglądy prawne niewolników i proletariuszy rzymskich. Studium historyczne na tle bazy gospodarczej i antagonizmów klasowych*, *Przegląd Historyczny* 1956, nr 47/2, z. 2, s. 393–400.

64 Tu wyróżniają się zwłaszcza publikacje Izy Biezuńskiej-Małowist, Tadeusza Łoposzki, Romana Kamienika i Jerzego Kolendo. *Badania R. Kamienika (1920–1971; pominiętego w bibliografii romanistycznej, kierownika Zakładu Historii Starożytnej UMCS w latach 1961–1975) nad życiem codziennym niewolników i powstaniem Spartakusa rozpoczęły się w latach sześćdziesiątych XX w.* Por. m.in. H. Kowalski, *Lublin ośrodkiem badań nad historią starożytną (1918–2010)*, w: *Świat starożytny, jego polscy badacze i kult panującego*, red. L. Mrozewicz, K. Balbuza, Poznań 2011, s. 58–59. Szczegółowy wykaz publikacji pozostałych autorów u M. Zabłockiej, *Romanistyka I*, s. 75–78.

przedmiotem zainteresowań badaczy prawa rzymskiego, a także historyków⁶⁵, idzie nieco za daleko, a to z dwóch powodów. Po pierwsze, inspirowane odgórną polityką naukową nasycenie badań tematyką niewolniczą wygasa jednak zasadniczo już w latach siedemdziesiątych⁶⁶, później można znaleźć sporadyczne romanistyczne publikacje, już bez tak widocznego tła ideologicznego, wynikające raczej z kontynuowania rozpoczętej wcześniej tematyki badań. Zważyć bowiem trzeba po drugie, że o niewolnictwie można przecież pisać jako o zjawisku historycznym, bez otoczki klasowości oraz ideologii materializmu historycznego. Dowodzą tego m.in. późniejsze prace Jerzego Kolendy i Małgorzaty Pawlak⁶⁷, ale także prace na ten temat wydawane w Europie Zachodniej oraz w Stanach Zjednoczonych, a tam inspiracji politycznych oraz ideologicznych trudno się doszukiwać⁶⁸.

W obszarze tematyki ustrojowej M. Zabłocka zaznacza, że prawo publiczne nie cieszyło się nigdy takim zainteresowaniem jak prawo prywatne. Jednakże i w tym zakresie nastąpił od lat osiemdziesiątych przełom, z racji na zwiększone zainteresowanie zwłaszcza tematami z pogranicza prawa i obyczajowości⁶⁹. Tu warto jednak dodać, że jeszcze w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. opublikowano szereg prac dotyczących ustroju państwa rzymskiego, co odpowiadało lansowanej przez romanistykę marksistowską tendencji stawiania prawa publicznego (klasowego) przed prawem prywatnym⁷⁰. Pojawiają się tu znane już z przypisywania im skłonności do metodologii marksistowskiej nazwiska A. Wilińskiego⁷¹ i B. Łapickiego⁷², a ponadto Edwarda Gintowta, który w latach 1948–1953 opublikował kilka artykułów o instytucjach ustrojowych republikańskiego Rzymu⁷³. Cezary Kun-

65 M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 73.

66 W 1977 r. zmarł A. Wiliński, którego główny obszar badawczy stanowiła właśnie tematyka niewolnictwa i prawa osobowego.

67 M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 78.

68 W.L. Westermann, *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia 1955; W.W. Buckland, *The Roman Law of Slavery*, Cambridge 1908 (wznawiane w latach 60., 70. i również współcześnie) czy O. Robleda, *Il diritto degli schiavi nell'antica Roma*, Roma 1976.

69 M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 135.

70 O postulatach badania prawa publicznego w tym okresie zob. B. Czech-Jezierska, 'Ius publicum' i 'ius privatum' w metodologii tzw. „romanistyki marksistowskiej”, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 2018, t. 108, s. 41–64.

71 To publikacje dotyczące prawa wyborczego: A. Wiliński, *Inskrypcja z Heba. Uwagi o nowym źródle prawa wyborczego*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 195, t. 5, s. 11–38; tenże, *Destinatio w inskrypcji z Heba a system i praktyka wyborcza wczesnego pryncypatu*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 1955, t. 2, sec. G, z. 2, s. 249–278.

72 B. Łapicki, *O genezie wolności rzymskiej*, w: *Rozprawy prawnicze: Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, kom. red. W. Osuchowski, M. Sośniak, B. Walaszek, Warszawa-Kraków 1964, s. 169–179.

73 Wymienia je M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 135.

derewicz zajął się natomiast problematyką biurokracji w ptolemejskim i rzymskim Egipcie⁷⁴. Ustrój Rzymu i państw greckich był generalnie przedmiotem obszernych badań historyków starożytności⁷⁵, w mniejszym stopniu – romanistów. W kwestiach społecznych duży rozgłos uzyskała obszerna i ważna publikacja K. Kolańczyka *O pochodzeniu i stanowisku społecznych prawników rzymskich*, zabarwiona nieco podejściem uznawanym wówczas za marksistowskie, a dzisiaj wzbudzającym uznanie przez swoją rzetelność naukową⁷⁶.

Badania naukowe w romanistyce prawniczej wiązały się również, zwłaszcza w początkach Polski Ludowej, ze stosowaniem sugerowanej ideologicznie, właściwej dla nauki socjalistycznej metodologii. Należało więc nadążać również i za tą nową tendencją⁷⁷. Wypadało zatem śledzić poprawne kierunki badawcze, o czym wspomniano wyżej, krytycznie oceniać prace „romanistyki burżuazyjnej” i tworzyć własne prace, z zastosowaniem odpowiedniej metodologii. Wyraźne i silne naciski na stosowanie tej metody w polskiej nauce prawa rzymskiego widać szczególnie w latach pięćdziesiątych⁷⁸. Dość nieudolne próby tworzenia w Polsce prac romanistycznych opartych na marksizmie przybrały raczej jednak charakter pewnego ornamentu, w postaci deklaracji stosowania tej metody, niż pełnych przekonania pogłębionych analiz dogmatycznych. Począwszy od lat siedemdziesiątych, widoczne jest już w publikacjach coraz większe rozluźnienie, zarówno w zakresie kierunków badań, jak i stosowanej w nich metodologii. Ostatni podręcznik prawa rzymskiego, tworzony w oparciu o metodę marksizmu autorstwa Kolańczyka, powstał w 1973 r.⁷⁹, finalna zaś w XX w. próba zlikwidowania prawa rzymskiego w progra-

74 Wylczenie publikacji C. Kunderewicza od lat 50. patrz M. Zabłocka, *Romanistyka I*, s. 137–138. Tu zaliczyć należy także artykuł H. Kupiszewskiego o sądownictwie egipskim, zob. tamże, s. 139.

75 Obszerny przegląd u M. Zabłockiej, *Romanistyka I*, s. 143–150. O radzieckich publikacjach historyków w tym zakresie zob. M. Kuryłowicz, *Szkic do dziejów...*, s. 935, przyp. 11.

76 *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1955, t. 7, z. 1, s. 227–284. W kwestii zabarwienia metodologicznego niektórych ówczesnych prac K. Kolańczyka por. M. Kuryłowicz, *Prof. dr Adam Wiliński...*, s. 21.

77 Wiązało się to również z powstaniem nowego kierunku – romanistyki marksistowskiej, widocznym zwłaszcza w Czechosłowacji. W pozostałych krajach bloku wschodniego romanistyka poddała się nowym wpływom w mniejszym i bardziej zróżnicowanym stopniu. O reakcjach na ten nurt w romanistyce prawniczej innych krajów, *Szkic do dziejów...* (wraz z dalszą literaturą); B. Czech-Jeziarska, *Problematyczna pozycja...* Wyróżniały się tu przede wszystkim publikacje czechosłowackiego romanisty Milana Bartoška, ostatnio na ten temat oraz o jego tezach metodologicznych zob. B. Czech-Jeziarska, *Milán Bartošek i problem „właściwej metody” w badaniach nad prawem rzymskim*, w: *In varietate concordia. Księga jubileuszowa z okazji XXX-lecia pracy naukowej Profesora Bronisława Sitka*, red. K. Ciuckowska, J. Szczerbowski, Warszawa 2019, s. 199–225 (z dalszą literaturą).

78 Zob. np. J. Bardach, *Perspektywy rozwoju nauki historii państwa i prawa*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1951, t. 3, s. 5.

79 M. Bartošek recenzując ten podręcznik, uznał, że prezentuje on pogłębioną wizję marksistowską, jak również spełnia dwa podstawowe założenia marksistowskiego podręcznika prawa rzymskiego: ma

mie studiów prawniczych poprzez włączenie go do ogólnej historii państwa i prawa miała miejsce w 1975 r.

Wskazane wyżej zadania stawiane po II wojnie światowej przed polską romanistyką miały w dużej mierze cechę nowości. Na niektóre problemy pracownicy naukowcy byli przygotowani już w perspektywie zakończenia działań wojennych, przewidując np., że trzeba będzie wówczas przystąpić zarówno do wznawiania przedwojennych pomocy dydaktycznych, których zasób uległ zniszczeniu, a nakład wyczerpany, jak i do opracowywania nowych. W czasie okupacji część romanistów prowadziła tajne zajęcia, próbując kontynuować swój warsztat dydaktyczny⁸⁰. To zadanie wypłynęło więc w pierwszej kolejności, po szybkim uruchomieniu uniwersytetów kształcących jurystów, jednak jego realizacja i kolejne cele związane były już z nowymi problemami natury ideologicznej. Tu należało zatem skierować spore wysiłki, aby rola prawa rzymskiego nie została zmarginalizowana. Okazało się też, że deklarowana z początku swoboda badań naukowych zaczęła ulegać stopniowemu zawężaniu – były kierunki czy pola badawcze lepiej i gorzej oceniane przez podmioty kreujące politykę naukową. Oczekiwania te na szczęście w miarę upływu czasu i wraz ze zmianami politycznymi osłabły i do rozwoju tzw. romanistyki marksistowskiej w Polsce jednak ostatecznie nie doszło. Zadania powyższe naturalnie wygasły ostatecznie pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. i, jak wskazał J. Kodrębski, polscy romanisci, nie musieli już „bronić prawa rzymskiego przed motywowanymi ideologicznie atakami”⁸¹.

Ten stan utrzymuje się zasadniczo do dzisiaj, aczkolwiek pojawiły się nowe tendencje do uzupełniania czy zastępowania prawa rzymskiego „romanistyczną tradycją prawną w Europie”⁸² oraz nowymi przemianami w dobie przewidywanej

jasną konstrukcją prawniczą oraz zawiera słuszne koncepcje marksistowskie. W porównaniu z poprzednimi podręcznikami B. Łapickiego, R. Taubenschlaga, W. Osuchowskiego i A. Wilińskiego oceniał go jako wyraźny krok naprzód w polskiej romanistyce. M. Bartošek, [rec:] K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1973, Iura 1973, t. 24 Parte prima, s. 309–316.

80 B. Czech-Jezierska, A. Dębiński, *Prawo rzymskie w Polsce 1939–1945*, *Zeszyty Prawnicze* 2017, t. 17, z. 3, s. 5–45.

81 J. Kodrębski, „Wstęp” do 5. wydania podręcznika K. Kolańczyka, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1997, s. 1; por. A. Wacke, *Zur gegenwärtigen Lage der Romanistik in Europa*, *Orbis Iuris Romani* 2000, nr 6, s. 209–219. Miejsce prawa rzymskiego w Polsce Ludowej i zakres tych ideologicznych ataków pozostaje nadal jednak tematem otwartym.

82 Np. Katedra Europejskiej Tradycji Prawnej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego; Zakład Prawa Rzymskiego, Tradycji Prawnych i Prawa Dziedzictwa Kulturowego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, czy wykład *Tradycje i systemy prawne* w Akademii Leona Koźmińskiego (w miejsce poprzedniego wykładu prawa rzymskiego).

dekodifikacji⁸³. Te najnowsze projekty i zmiany stanowią jednak już osobny temat obserwacji i rozważań.

Bibliografia [wybór]

- Bardach J., *Perspektywy rozwoju nauki historii państwa i prawa*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1951, t. 3, 1951.
- Bartošek M., [rec:] K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1973, Iur 1973, 24, Parte prima. *Bibliografia powojennej romanistyki polskiej*, <http://bibliografie.wpia.uw.edu.pl/bprp/> [dostęp 30.03.2020 r.].
- Colloquium historycznoprawne*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1964, t. 16, z. 1.
- Czech-Jeziarska B., *Prawo rzymskie w edukacji prawniczej w pierwszych latach Polski Ludowej (1944–1949)*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 2014, t. 61, z. 2, sec. G. doi: <http://dx.doi.org/10.17951/g.2014.61.2.31>
- Czech-Jeziarska B., *Roman law in People's Poland. Stages of transformation*, w: *The Journal of Juristic Papyrology. Supplement XXIX. 'Mater familias'. Scritti romanistici per Maria Zabłocka*, red. Z. Benincasa, J. Urbanik, Varsavia 2016.
- Czech-Jeziarska B., *Problematyczna pozycja prawa rzymskiego po II wojnie światowej w państwach socjalistycznych – przypadek Czechosłowacji*, w: *Pogranicza w historii prawa i myśli polityczno-prawnej*, red. D. Szpoper, P. Dąbrowski, Gdańsk-Olsztyn 2017.
- Czech-Jeziarska B., *Środowisko romanistyczne wobec "reformy Baszkiewicza" z 1975 roku*, w: *'Ad laudem Magistri Nostri', Mistrzowie. Dzieła polskiej romanistyki*, red. E. Gajda, Toruń 2018.
- Czech-Jeziarska B., *Milan Bartošek i problem „właściwej metody” w badaniach nad prawem rzymskim*, w: *In varietate concordia. Księga jubileuszowa z okazji XXX-lecia pracy naukowej Profesora Bronisława Sitka*, red. K. Ciućkowska, J. Szczerbowski, Warszawa 2019.
- Dzieje Kodyfikacji Prawa. Ogólnopolska Konferencja Historyków Państwa i Prawa w Karpaczu*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1975, t. 27, z. 1.
- Dzikowski A., *Nauczanie prawa rzymskiego na studiach prawniczych w Polsce w latach 1918–1989. Konflikt ideologiczny o znaczeniu praktycznym*, Kortowski Przegląd Prawniczy 2017, nr 4.
- Falenciak J., *Powszechna historia państwa i prawa*, cz. 1: *Historia państwa i prawa w ustroju niewolniczym*, Wrocław 1951.
- Falenciak J., *Prawo rzymskie prywatne*, Wrocław 1952.
- Geremkova H., Łoposzko T., [rec:] Borys Łapicki, *Poglądy prawne niewolników i proletariatus rzymskich. Studium historyczne na tle bazy gospodarczej i antagonizmów klasowych*, Przegląd Historyczny 1956, nr 47/2, z. 2.

83 Szerzej na ten temat ostatnio F. Longchamps de Bérier, *Dekodifikacja prawa prywatnego w europejskiej tradycji prawnej*, Kraków 2019.

- Kolańczyk K., *O pochodzeniu i stanowisku społecznych prawników rzymskich*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1955, t. 7, z. 1.
- Kolańczyk K., *Nowy podręcznik rzymskiego prawa prywatnego. Uwagi w związku z pracą Wacława Osuchowskiego, 'Zarys rzymskiego prawa prywatnego'*, Warszawa 1962, PWN, ss. 553, Czasopismo Prawno-Historyczne 1965, t. 17, z. 1.
- Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 1973; wyd. 2. Warszawa 1976; wyd. 5, Warszawa 1997.
- Konferencja katedr historycznoprawnych w sprawie nowych programów nauczania przedmiotów historycznoprawnych na Wydziale Prawa*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1966, t. 18, z. 2.
- Kupiszewski H., *Prawo rzymskie w 25-lecie PRL ze szczególnym uwzględnieniem lat ostatnich*, Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN 1970, z. 3/4 (58/59).
- Kuryłowicz M., *Wokół zagadnień nauczania prawa rzymskiego*, Życie Szkoły Wyższej 1974, R. 22, z. 3–4.
- Kuryłowicz M., Żołnierczuk M., Kosioriewicz J., *Historia prawa państw antycznych (ze szczególnym uwzględnieniem prawa rzymskiego)*, Lublin 1980.
- Kuryłowicz M., *Dorobek oraz plany badawcze polskiej romanistyki. W związku z pracą Marii Zabłockiej, „Romanistyka polska po II wojnie światowej, 2002”*, Czasopismo Prawno-Historyczne 2003, t. 55, z. 1.
- Kuryłowicz M., *Prawo rzymskie: historia – tradycja – współczesność*, Lublin 2003.
- Kuryłowicz M., *Prof. dr Adam Wiliński (w 100-lecie urodzin i 60-lecie doktoratu)*, Studia Iuridica Lublinensia 2009, t. 12.
- Kuryłowicz M., *Szkic do dziejów tzw. romanistyki marksistowskiej*, Z Dziejów Prawa 2019, t. 12 (20). doi: <https://doi.org/10.31261/zdp.2019.20.52>
- Łapicki B., *Prawo rzymskie*, Warszawa 1948.
- Łapicki B., *Odpowiedź na krytykę mojego podręcznika „Prawo rzymskie”*, Myśl Współczesna 1949, nr 10 (41).
- Łapicki B., *Poglądy prawne niewolników i proletariuszy rzymskich. Studium historyczne na tle bazy gospodarczej i antagonizmów klasowych*, Łódź 1955.
- Marks K., Engels F., *Manifest Partii Komunistycznej*, Warszawa 1949.
- Niziołek M., *Über den Unterricht des römischen Rechts in den sozialistischen Staaten*, Revue Internationale des Drois de l'Antiquité 1969, nr 16.
- Osuchowski W., *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1962.
- Osuchowski W., *Program studiów uniwersyteckich w zakresie prawa rzymskiego*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1966, t. 18, z. 1.
- Osuchowski W., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, red. W. Litewski, J. Sondel, Warszawa 1981.
- Sczaniecki M., Wąsicki J., *Nauka historii państwa i prawa w dziesięcioleciu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944–1954)*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1954, t. 6, z. 2.
- Sondel J., *Polnische Romanistik in der vergangen fünfunddreißig Jahren. Abriß einer Bibliographie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1980, nr 543, Prace Prawnicze nr 86.
- Staszaków M., *W sprawie poglądów prawnych niewolników i proletariuszy rzymskich. (Uwagi na tle pracy prof. B. Łapickiego)*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1956, t. 8, z. 2.

- Taubenschlag R., [rec:] *“Prawo rzymskie”*, Borys Łapicki, Warszawa 1948, Czasopismo Prawno-Historyczne 1949, t. 2.
- Taubenschlag R., *Nauka i nauczanie prawa rzymskiego i antycznego w Polsce*, Życie Nauki 1950, nr 7–8.
- Taubenschlag R., *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1955.
- Warkańko W., *W sprawie recenzji skryptu „Prawo rzymskie”*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1961, t. 13, z. 2.
- Wiliński A., *Inskrypcja z Heba. Uwagi o nowym źródle prawa wyborczego*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1953, t. 5.
- Wiliński A., *Zarys wykładu rzymskiego prawa prywatnego*, cz. 1 Kraków 1952; cz. 2 Kraków 1954.
- Wiliński A., *Destinatio w inskrypcji z Heba a system i praktyka wyborcza wczesnego pryncypatu*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska 1955, t. 2, z. 2, sec. G.
- Wiliński A., *Ustawy Constantyna Cod. Th. 9, 12 ‘De emendatione servorum’ na tle historycznego rozwoju ‘iuris vitae ac necis’ pana niewolnika*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1963, t. 10, z. 4.
- Wiliński A., *Das Problem eine didaktischen Zusammenarbeit von Romanisten und Zivilisten in der Rechtswissenschaftlichen Fakultäten*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominata. Acta Iuridica et Politica 1970, t. 17, z. 27.
- Wiliński A., Kuryłowicz M., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, wyd. 6, Warszawa 2016.
- Wołodkiewicz W., *Nauczanie prawa w II Rzeczypospolitej*, Życie Szkoły Wyższej 1973, t. 21, nr 6.
- Wołodkiewicz W., *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*, Warszawa 1978.
- Zabłocka M., *Romanistyka polska od 1980*, Prawo Kanoniczne 1994, t. 37, nr 1–2.
- Zabłocka M., *Romanistyka polska po II wojnie światowej*, Warszawa 2002.
- Zabłocka M., *Romanistyka polska w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku*, Warszawa 2013.

